

SOSİOLOGİYA

(Dərslik)

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurası, «Sosial-siyasi elmlər» bölməsi tərəfindən təsdiq edilmişdir (8 iyun 2004-cü il tarixli iclasın 06 sayılı protokolu).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı – 2008

60.5873
344

Redaktor: Dosent, fəlsəfə elmləri namizədi **Vahidov F.Q.**

Rəyçilər: Professor, fəlsəfə elmləri doktoru **Əhmədli C.T.**

Professor, fəlsəfə elmləri doktoru **Daşdəmirov S.H.**

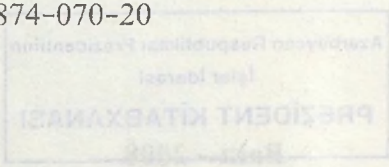
Professor, fəlsəfə elmləri doktoru **Rəhimov A.A.**

**Dərslik respublika ali məktəblərinin aşağıdakı müəlliflər
kolektivi tərəfindən hazırlanmışdır**

Dosent, f.e.n. Vahidov F.Q. Ön söz və Fəsil I; dos. f.e.n. Ağayev T.B., Fəsil V, XIII; dos. f.e.n. Teymurlu M.Ə., dos. f.e.n. Abdiyeva Ə.M., müəllim, f.e.n. Şirinova N.F. Fəsil IV, XI, XIV, XV; dos. f.e.n. Əliyev S.H. Fəsil VI, X; dos. i.e.n. Kərimov Ə.H. fəsil VIII, IX; dos. f.e.n. Rüstəmov A.S. Fəsil II; dos. f.e.n. Məmmədov H.Q. Fəsil III, XVIII; dos. f.e.n. İsmayılov D.Y. Fəsil VII; dos.f.e.n. Mahmudov M.Ə. fəsil XII; dos. f.e.n. Zeynalov E.G.; dos. f.e.n. Hüseynov H.F., dos. f.e.n. İsmayılov Ş.M. Fəsil III, IV, XVII; baş müəllim, f.e.n. Məmmədova A.N. XVI; dos. f.e.n. Əliyev T.M., Məmmədov E.H. Fəsil VIII, XVII.

Dərslik ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbələri, aspirant və müəllimləri, habelə ümumi sosiologiya elmini müstəqil öyrənənlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 5-86-874-070-20

© E.Zeynalov

ÖN SÖZ.

Müasir dünyanın özünəməxsus ciddi problemləri vardır. Bu problemlərin həllinə bütün bilik sahələri öz töhfəsini verməlidir. Təbiidir ki, problemlərin asan, qısamüddətli həllinə ümid etmək sadəlövhlik olardı. Ona görə də yaşadığımız dünyanı, cəmiyyəti daha da sağlamlaşdırmaq, humanistləşdirmək istiqamətində gərgin, fəal elmi axtarışlar aparılmalı, müxtəlif mövqelər, nöqteyi-nəzərlər diqqətlə araşdırılmalı, optimal fəaliyyət istiqamətləri seçilməlidir. Bu prosesdə sosioloji biliklər sisteminin rolu indi artıq heç kəsə şübhə doğurmur. Çünki dəyişən sosial reallıq, həm ölkə daxilində, həm də global miqyasda yeni sosial hadisələrin, meyllərin, problemlərin, meydana gəlməsi həmin sistemin təkmilləşdirilməsini qətiyyətlə tələb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, sosioloji elmin özü də inkişaf edir: nəzəri və empirik xarakterli yeni sanballı tədqiqatlar meydana çıxır, sosioloji təhlilin metodologiyası və metodları təkmilləşdirilir, müasirləşdirilir. Sosiologiyaya dair bir sıra dərsliklərin və dərs vəsaitlərinin, monoqrafiyaların, məqalə və tezislərin nəşri də xüsusi qeyd olunmalıdır. Zənnimizcə, bu ənənənin kökləri XX əsrin 60-cı və 70-ci illərinə təsadüf edir. C.T.Əhmədlinin və V.Ə.Paşayevin «Burjua sosiologiyasının tənqidi» (1968), C.Əhmədlinin və J.Soqomonovun «Sosiologiyaya dair söhbətlər» (1972) əsərləri bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Həmin əsərlər Azərbaycan oxucusunu sosiologiyanın bir sıra vacib problemləri ilə tanış edir; burada sanballı sosioloji tədqiqatlar aparmağın zəruriliyi əsaslandırılır, sosioloji biliklərin müxtəlif səviyyələri yığcam şəkildə nəzərdən keçirilir. Həmin əsərlər məlum dövrün bəzi ideoloji ehkamlarından azad olmasa da, sosioloji tədqiqatların müntəzəmliyinə və dərinləşdirilməsinə istiqamətlənmişdir.

60-cı illərin sonu – 70-ci illərin əvvəllərində bünövrəsi qoyulan ənənə 90-cı illərdə zənginləşmək üçün yeni imkanlar əldə edir. Azərbaycanın müstəqil inkişaf yolunu tutması, sosial elmlərin, o cümlədən sosiologiyanın əvvəlki dövrə məxsus qadağalardan xilas olması, demokratiyanın inkişafı, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası və s. – bütün bunlar sosioloji elmin inkişafı üçün yeni perspektivlər açmışdır. Bir sıra ali

məktəblərin alimləri tərəfindən hazırlanmış «Sosiologiya» (1994) dərs vəsaitinin, N.Əfəndiyevin və A.Şirinovun «Sosiologiyanın nəzəri problemləri» (2001) kitabının nəşri həmin perspektivlərin reallaşdırılması yolunda atılan ciddi addımlar kimi qiymətləndirilə bilər. Güman edirik ki, sosiologiyaya dair ədəbiyyat yeni nəşrlər hesabına daha da zənginləşəcəkdir.

Sosiologiyanın inkişafı baxımından bir məqama da diqqət yetirilməlidir: sosiologiyanın təsisatlaşdırılması prosesi intensivləşir. Azərbaycanın müstəqilliyi ilə həmyaşd olan sosial elmlər və psixologiya fakültəsində (BDU) sosiologiya ixtisası üzrə kadrlar hazırlanır. «Sosiologiyanın tarixi, nəzəriyyəsi və metodologiyası» ixtisası üzrə aspiranturada yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlanması müntəzəm xarakter kəsb edir, AMEA-da «Sosial fəlsəfə və sosiologiya» şöbəsi fəaliyyət göstərir, konfranslarda, dövri nəşrlərdə – jurnallarda sosiologiyaya dair xüsusi bölmələr ayırd edilir, müxtəlif sorğu mərkəzləri təşəkkül tapır və s.

Lakin sosiologiyanın inkişafı müəyyən ziddiyyətlərlə, problemlərlə bağlıdır. Bunlardan bəzilərinə qeyd etməyə ehtiyac duyuruq.

Əvvəla, ümumi sosioloji nəzəriyyənin inkişafına, zənginləşməsinə diqqət artırılmalıdır, çünki bu nəzəriyyə bütövlükdə sosioloji elmin özəyidir, onun konseptual və kateqoriya-anlayış əsasıdır. İnsanların sosial varlığının, cəmiyyətin fəaliyyət və inkişafının ən mühüm məqamları burada öz əksini tapır. Cəmiyyətin öyrənilməsinə öz məzmununu, öz məntiqi və spesifikasi ilə seçilən sosioloji yanaşmanın mahiyyəti məhz burada üzə çıxır. İnkişaf etmiş ümumi nəzəriyyə əslində bu elmin həqiqi simasını ifadə edir.

İkincisi, müxtəlif sosioloji sorğuların aparılmasında ciddi qüsurlara yol verilir. Metodoloji mövqeyin elmi surətdə əsaslandırılmaması, seçmədə reprezentativlik (təmsiledicilik) prinsipinin pozulması, sualların tərtibində zəruri tələblərə riayət olunmaması, nəticələrin, faktların təhlilində və şərhində siyasiləşməyə meyllilik və s. bu qəbildəndir. Sorğuların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, nəticələrin ümumiləşdirilməsində obyektivlik və etiklik prinsipləri bir-birini tamamlamalıdır.

Üçüncüsü, sosiologiya ixtisasının məzunlarının işlə təmin olunmasında müəyyən problemlər, çətinliklər mövcuddur. Etiraf

etməliyə ki, ənənəvi ixtisas sahibləri bu cəhətdən daha əlverişli vəziyyətdədirlər. Bəziləri hətta sosioloqun hansı işdə çalışa biləcəyini az-çox təsəvvür edə bilmirlər. Əmək bazarında sosioloq peşəsinə yiyələnmiş şəxsin rəqabət qabiliyyətinə bir çox hallarda lazımcına diqqət yetirilmir. Ənənəvi bilik sahələrinin nümayəndələri tərəfindən bəzən sosiologiyanın ictimai həyatda və elmdə öz qanuni və layiqli yerini tutmasına müəyyən müqavimət göstərilir.

Dördüncüsü, sosioloji biliklərin təbliği də qənaətləndirici deyildir: əhalinin bəzi təbəqələri bu bilik sahəsinə ümumiyyətlə bələd deyildir. Görünür sosiologiyanın uzun illər ərzində ali və orta ixtisas məktəblərində tədris olunmaması təsirsiz qalmamışdır. Kütləvi informasiya vasitələri də əksər hallarda sosioloji bilik sahələrinə o qədər də ciddi həvəs, maraq göstərmir. Mətbuatda, radio və televiziya da sosioloq kadrların azlığı özünü aydın surətdə hiss etdirir. Sosiologiyaya dair populyar nəşrlər də yox dərəcəsindədir.

Dərsliyin işlənməsində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının, Bakı Dövlət Universitetinin, Naxçıvan Dövlət Universitetinin, Azərbaycan Dillər Universitetinin, Azərbaycan Texniki Universitetinin, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin və Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin alimləri iştirak etmişlər. Bunlar sosiologiya elminin müxtəlif sahələri üzrə tanınmış mütəxəssislərdir.

Güman edirik ki, tələbələrə təqdim olunan bu dərs vəsaiti diqqətlə qarşılanacaq və onların intellektual inkişafında müsbət rol oynayacaqdır. Ona görə də müəlliflər kollektivi kitabın məzmunu, strukturu və şərh üslubu, nəzəri və metodik səviyyəsi haqqında öz mülahizələrini bildiren hər kəsə irəlicədən öz minnətdarlığını bildirir.

Dosent Elmidar Zeynalova kitabın işıq üzü görməsindəki xidmətlərinə görə müəlliflər minnətdarlıq edirlər.

BDU- nun sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin dekanı, dosent, f.e.n.

Vahidov Fazil

FƏSİL I

SOSIOLOGİYA CƏMİYYƏT HAQQINDA ELMDİR

§ 1. Sosiologiya elminin meydana gəlməsi və inkişafı

Sosiologiyanın müstəqil elm kimi meydana gəlməsi XIX əsrə təsadüf edir. Həmin əsrin 30-50-ci illərində bu sahədə ilk ciddi addımlar atılmış, sosial sistemlərin fəaliyyəti və inkişafı qanunauyğunluqlarını öyrənən elmin bir çox əsaslı problemləri araşdırılmışdır. Sosiologiyanın meydana gəlməsi belə bir tələbatı ifadə edirdi: digər ictimai elmlərdə elə problemlər ortaya çıxmışdır ki, onların ənənəvi üsullarla, biliklərin təşəkkül tapmış mövcud sistemi çərçivəsində həll etmək artıq mümkün deyildir.

Dünyaya sosioloji baxım üç başlıca cəhəti özündə birləşdirir:

Birincisi, cəmiyyət ayrı-ayrı ictimai ünsürlərin sadəcə mexaniki yığımı yox, öz xüsusi qanunları üzrə fəaliyyət göstərən, inkişaf edən müəyyən sistemli bütövlükdür.

İkincisi, ideal ictimai quruluşun utopik konstruksiyasını quraşdırmaq yox, real surətdə mövcud olan ictimai münasibətlərin öyrənilməsi zərurəti dərk olunmalıdır.

Üçüncüsü, mücərrəd fəlsəfi mühakimələrə yox, empirik tədqiqat metodlarına istinad edilməlidir. Aydın məsələdir ki, həmin metodların başa düşülməsi müxtəlif tədqiqatçılarda müxtəlif ola bilər.

Sosioloji baxımın ünsürləri tədricən, bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə təşəkkül tapmışdır. Bu proses yeni dövrün sosial fəlsəfi və tarix fəlsəfəsi hüdudlarında baş vermişdir. İctimai və humanitar elmlərin differensiasiyası, empirik sosial və etnoqrafik tədqiqatların inkişaf etməsi, təbiətsünaslığın yeni-yeni nailiyyətlər qazanması və onun cəmiyyətsünaslıqla əlaqələrinin dərinləşməsi burada həlledici rol oynamışdır.

Sosiologiyanın banisi görkəmli fransız mütəfəkkiri Oqyust Kont (1798-1857) hesab olunur. O öz təlimini əvvəlcə «sosial fizika» adlandırır. Lakin sonralar belçikalı alim və statistik A.Ketlenin (1796-1974) də həmin termindən istifadə etdiyini nəzərə alaraq, elmin döviyyəyə yeni söz – sosiologiyanı daxil edir.

Məlumdur ki, «sosial fizika» ideyası XVII əsrə təsadüf edir. Artıq «sosial fizika» nəzəriyyələri cəmiyyətə sistem kimi yanaşır, onu təbiətin bir hissəsi hesab edirdi. Başqa sözlə, cəmiyyətsünaslıq metodoloji baxımdan təbiətsünaslığın tərkib hissəsinə çevrilirdi. Lakin məhz O.Kont həmin ideyanı tam dolğunluqla, müntəzəmlik və əsaslılıqla işləməyə nail olmuşdur. Kontun fikrincə, «sosial fizika», yaxud sosiologiya cəmiyyət hadisələrinin fiziki hadisələrə müncər edilməsini nəzərdə tutur: sosial olanın spesifikasiası elmi biliyi özünəməxsus ensiklopediyası olan «pozitiv sintez» çərçivəsində nəzərə alınmalıdır.

Sosiologiyanın meydana gəlməsi XIX əsrdə cəmiyyətin mövcud ziddiyyətləri, habelə həmin ziddiyyətlər zəminində şəxslənən və kəskinləşən ictimai-siyasi mübarizə ilə bağlı olmuşdur. Yeni intellektual sintezə, insan və cəmiyyət haqqında realist təhlilə tələbat getdikcə artırdı. Sosial hadisələri və prosesləri izah etmədən, ictimai həyatın müxtəlif tərəfləri barəsində konkret empirik informasiya almadan, bir sözlə, sosioloji realizm mövqeyində dayanmadan cəmiyyəti az-çox səmərəli idarə etmək mümkün deyildi.

XIX əsrin sonlarına doğru sosiologiyanın bir elm kimi təşəkkülü əsasən başa çatır və XX əsrin əvvəllərində o, artıq cəmiyyətsünaslığın aparıcı bölmələrindən birinə çevrilir. Onun öz anlayış aparatı formalaşır, getdikcə daha mürekkəb və differensial konsepsiyalar meydana gəlir. Tədricən öyrənilən problemlərin dairəsi genişlənir, metodologiya və tədqiqat texnikası məsələlərinə uğurlu addımlar atılır. Ümumi nəzəriyyənin və empirik sosial tədqiqatların paralel inkişafı onların integrasiyası meyllərini gücləndirir. Sosiologiyanın təsisatlaşdırılması, ali təhsil sisteminə, xüsusən universitetlərdə özünə möhkəm mövqe qazanması, bu sahədə çalışan peşəkarların artması, O.Kotun, H.Spenserin, F.Tennisin, K.Zimmelin, E.Dürkheymin, M.Veberin, V.Paretonun əsərlərinin öyrənilməsi, təbliği, yeni ideyalarla zənginləşdirilməsi – bütün bunlar XX əsrdə, xüsusən 20-ci illərdən sonra daha çox nəzərə çarpan səciyyəvi xüsusiyyətə çevrilir.

Sosiologiyanın inkişafında 20-ci illərdən 50-ci illərə qədərki dövrün özünəməxsus yeri vardır. Təxminən iki dünya

müharibəsi arasındakı dövrü əhatə edən mərhələni bəzən sadəcə olaraq empirik mərhələ adlandırır, aparılan tədqiqatların nəzəri imkanlarının məhdudluğunu, əhatəli nəzəri və dünyagörüşü sintezlərinin olmamasını qeyd edirlər. Lakin belə izah sadəcə olaraq doğru deyildir, çünki empirik istiqamətlənmənin özü maraqlı nəzəri axtarışlara stimül yaratmışdır. Bundan əlavə, nəzərdən keçirilən dövrdə nüfuzlu sosioloji məktəblər və istiqamətlər təşəkkül tapmış və fəal iş aparmışlar. Məsələn, sosial fəaliyyət nəzəriyyələri, psixanalitik sosiologiya və s. bu qəbildəndir. P.Sorokinin «integral sosiologiyasının» əsas ideyaları məhz bu mərhələdə işlənib hazırlanmışdır. Sonralar geniş şöhrət qazanmış sosioloji cərəyanların – simvolik interaksionizmin / C.H.Midin əsərlərində/, fenomenoloji sosiologiyanın / A.Şyutsun əsərlərində/, Frankfurt məktəbinin «tənqidi» sosiologiyasının (M.Horqhaymerin və T.Adornonun əsərlərində) formalaşması da bu dövrə təsadüf edir. Bu dövrdə irəli sürülən bəzi ideyalar bir çox onilliklər ərzində irəliləyən sosioloji fikrin inkişafının bünövrəsini təşkil etmişdir. XX əsrin 50-ci illərindən etibarən sosiologiyada sabitləşmə səylərini möhkəmləndirmək, rəşionallıq və inkişaf ideyalarını daha dərinləndirən işləmək meyilləri üstünlük təşkil edir. Bu meyillər indi də geniş və qızgın mübahisə obyektinə olaraq qalır.

Hazırda sosiologiyanın müstəqil elm kimi mövcudluq hüququ, onun sosial və intellektual inkişafda rolu, demək olar ki, heç kəsə etiraz doğurmur. Bütün qabaqcıl və inkişaf etmiş dövlətlər cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni – əxlaqi baxımdan sağlamlaşmasında sosiologiyanın əhəmiyyətini dərk edərək, onun inkişafı üçün daha optimal şərait olmasına qayğı göstərirlər.

Müstəqilliyin çətin, əzablı, lakin zəruri yolu ilə irəliləyən respublikamızda sosiologiyanın inkişafı müəyyən çətinliklərlə üzləşir. Erməni təcavüzü nəticəsində respublika ərazisinin xeyli hissəsinin dağıntıya məruz qalması, qaçqınlar və köçkünlər problemi, dövləti iqtisadi, sosial, mədəni potensialın xeyli zəifləməsi, sosiologiya sahəsində ixtisaslı kadrların azlığı, keçmiş SSRİ-də sosiologiyanın təsisatlaşdırılmasına və öz qanuni yerini tutmasına lazımcı diqqət yetirilməməsi, sosioloji tədqiqatla

və xidmətlə məşğul olan laboratoriyaların, şöbələrin maliyyə çətinlikləri ilə üzləşməsi və s. obyektiv surətdə vəziyyəti mürəkkəbləşdirir və gərginləşdirir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, son illərdə respublikamızda ümidverici addımlar da atılmışdır. Artıq sosiologiya ixtisası üzrə kadrlar hazırlığına başlanılmış, ali məktəblərdə və kolleclərdə sosiologiyanın tədrisinə diqqət gücləndirilmiş, onun təsisatlandırılması işi xeyli təkmilləşdirilmişdir. Əlbəttə, problemlər qalır. Lakin bu problemlərin həlli təkcə dövlət qayğısında yox, həm də bu sahədə çalışan mütəxəssislərin ictimai tələbatı dərk etməsindən, öz bilik və ixtisas səviyyəsini yüksəltməsindən, respublikanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə konkret töhfəsindən asılıdır.

Bu həqiqətdir ki, tarixi-elmi baxımdan hər bir elm nəinki nəzəri müddəaların az-çox nizama salınmış sistemdir, həm də müəyyən predmeti öyrənən və onunla peşəkar surətdə məşğul olan adamların daxil olduğu sosial sistemdir. Bu mənada sosiologiya da bir elm kimi konkret tarixi təsisatdır, onun meydana gəlməsi, inkişafı, yüksəlmə və enmə momentləri diqqətlə öyrənilməlidir.

Bir sıra elmlərlə müqayisədə sosiologiyanın daha əhatəli və dərin yol keçməli olacağı indi açıqca etiraf olunur. Bu baxımdan Amerika sosiologiyasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Robert Kinq Mertonun sözləri xarakterikdir: «İyirminci əsrin fizikası ilə sosiologiyası arasında milyard saatlıq fasiləsiz nizamlı və təmərküzlü tədqiqatçılıq işinə bərabər olan fərq mövcuddur. Ola bilsin ki, sosiologiya öz Eynşteyn üçün hələ ona görə yetişməmişdir ki, o, əvvəlcə öz keplerini tamamlamalıdır».

§ 2. Sosiologiyanın predmeti

Sosiologiya termini iki sözün birləşməsindən ibarətdir: latın sözü «societas» (cəmiyyət) və yunan sözü «loqos» (söz təlimi). Hərfi mənada sosiologiya cəmiyyət haqqında elm deməkdir.

Aydın məsələdir ki, bəşəriyyət öz tarixi ərzində həmişə cəmiyyəti dərk etməyə, ona öz münasibətini bildirməyə səy göstərmişdir. Bunu xatırlamaq kifayətdir ki, keçmişin bütün mütəfəkkirləri öz fəlsəfi sistemləri çərçivəsində həm də öz

ictimai baxışlarını ifadə etmişdir. İqtisadi, hüquqi, pedaqoji fikir müvafiq xüsusi elmlərdən – siyasi iqtisaddan, hüquqşünaslıqdan, pedaqoqikadan qədim olduğu kimi, sosial fikir də bir elm kimi sosiologiyadan daha qədimdir. Sosial məsələlər haqqında mühakimlər, ictimai hadisə və proseslərin qiymətləndirilməsi müxtəlif formalarda, müxtəlif cəhətlərdə öz əksini tapmışdır. Bəşəriyyətin ən ümumi sosial ideyalar işləyib hazırlaması uzunmüddətli müəkkəb və zidiyyətli prosesdir. Zehni əmək bölgüsü elə bir yol getməli idi ki, sosial təfəkkürün özünün spesifik formalarında təzahür edə bilsin. Bu baxımdan sosioloji fikir tarixi sosial fikrin, sosial ideyaların xüsusi tərkib hissəsidir.

Sosiologiyanın müəyyən ilkin şərtlərin mövcud olduğu XIX əsrdə meydana gəldiyi vaxtdan onun predmeti eynimənəli başa düşülməmişdi. Məsələn, O.Kont belə hesab edirdi ki, sosiologiya insan zəkasının və psixologiyanın ictimai həyatın təsiri ilə necə təkmilləşdiyini öyrənən yeganə elmdir. Sosiologiya ictimai həyat faktlarını, proseslərini yerinə yetirməlidir. H.Spenserə görə, sosiologiya elə ən ümumi elmdir ki, özündə həm tarixi inkişafın ümumi nəzəriyyəsini, həm antropologiyayı, həm də etnoqrafiyanı birləşdirir. Alman iqtisadçısı və sosioloqu Vİbert Şeffles (1831–1903) bildirdi ki, sosiologiyanın predmetini insanlar arasındakı qarşılıqlı mənəvi münasibətlər, habelə ünsiyyətin ideal və texniki üsulları, formaları təşkil edir. görkəmli hüquqşünas və sosioloq L.Qumploviciyi (1838–1909) fikrincə, sosiologiya bütün sosial elmlərin fəlsəfi əsasıdır.

XIX əsrin sonlarına qədər Kontun nöqteyi-nəzəri, yəni sosiologiyanın cəmiyyətsünaslıqla eyni olan elm kimi nəzərdən keçirilməsi elmi ədəbiyyatda üstünlük təşkil etmişdir. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində cəmiyyət məsələlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarda sosial aspekt xüsusi olaraq ayırd edilir, onun iqtisadi, hüquqi və s. aspektlər sırasında özünəməxsus cəhətlərinə daha çox diqqət yetirilir. Bu halda sosiologiyanın predmeti xeyli məhdudlaşdırılaraq məhz ictimai inkişafın sosial tərəflərinin öyrənilməsinə münəvər edilir. Sosiologiya elminin belə şəhrini ilk dəfə fransız sosioloqu və filosofu Emil Dürkheyim (1858–1917) vermişdir. Dürkheyimin fikrincə, sosiologiy-

anın predmeti və xüsusi reallıqdır ki, onunla mövcud elmlərdən heç biri indiyə qədər məşğul olmamışdır. Bu reallığın əsasını sosial faktlar təşkil edir. həmin faktlar isə gerçəkliyini nə iqtisadi, nə psixoloji nə fiziki və s. faktlarına münəvər edilə bilməz; onların öz müstəqil xarakteristikaları vardır. Sosial faktların başlıca əlamətləri onların obyektiv səciyyə daşınması, fərddən asılı olmayaraq mövcud olması, ona təzyiq göstərə bilməsidir. Dürkheyim sosial faktları iki yerə ayırdı: cəmiyyətin «maddi substratını» təşkil edən morfoloji faktlar (məs. Əhali sıxlığı, fərdlər əsasında ünsiyyətin intensivliyi, yaşayış yerlərinin xarakteri və s.) və mənəvi, qyeri-maddi faktlar (bunlar məcmu halda kollektiv və ya ümumi şüuru təşkil edir).

Sosiologiya cəmiyyət haqqında elmdir, başqa sözlə, sosioloji idrakın obyektini cəmiyyət təşkil edir. lakin belə izah sosiologiyanın predmetini tam aydınlaşdırmır, çünki cəmiyyət ən müxtəlif elmlər tərəfindən öyrənilir. Ona görə də digər elmlərdə olduğu kimi, sosiologiyada da onun obyektini və predmetini fərqləndirmək lazımdır.

Sosioloji idrakın obyektinin və predmetinin qarışdırılması və ya eyniləşdirilməsi ciddi metodoloji qüsurdur. Bu qüsür indi meydana çıxmamışdır: o, əvvəllər də özünü göstərmişdir, indi də ən müxtəlif məktəblərin və cərəyanların bir çox sosioloqlarına xas olan cəhətdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, sosiologiyanın digər elmlərdən, ABŞ-da sosial psixologiyadan və s. nisbətən gec ayrılmasını və müstəqil elmi fənn kimi təşəkkül tapmasını şərtləndirən ən mühüm səbəblərdən biri məhz sosioloji idrakın obyektinin və predmetinin eyniləşdirilməsi olmuşdur.

Adətən tədqiqatçının fəaliyyətinin istiqamətləndiyi hər şeyi idrak obyektini kimi qəbul edirlər. Bu o deməkdir ki, müxtəlif hadisə, proses, münasibət ən müxtəlif elmlərin predmetindən söhbət etdikdə yalnız obyektin həmin elmin spesifikasi ilə müəyyən edilən tərəfi, aspekti, xassəsi, münasibəti əsas götürülür. Obyektin digər tərəf, aspekt, xassə və münasibətləri isə ikinci dərəcəli məsələlər kimi, yaxud obyektin mövcudluq şəraiti kimi nəzərdən keçirilir. Deməli, predmetini ayırd etmək məsələsi qarşıya çıxır. Başqa sözlə, hər bir elm digər elmdən ilk növbədə öz predmeti ilə

Hörmətli oxucu,

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci və 19-cu maddələrinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun qorunması məqsədilə əsərin tam mətni ilə Kitabxananın oxu zalında tanış ola bilərsiniz.

